

NAGY PÉTER

Párválasztás a régi és új világ határán

A bányászok, üzemi munkások és iparosok házassági szokásai Rozsnyó környékén 1880 és 1895 között*

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2022.4.6>

Magyarországon a 19. század második felében vett nagy lendületet az iparosodás,¹ amely azonban területileg nem volt kiegyenlített, az ország fővárosa, Budapest mellett néhány nagyobb körzetre koncentrált.² Az egyik ilyen egység Gömör megye, azon belül Rozsnyó környéke volt. Rozsnyó térségének lakói is nagyrészt az iparban dolgoztak, különösképpen a helybeli vasércbányákban vagy a körülöttük elhelyezkedő kohászati egységekben. Emellett más, kisebb ipari létesítmények is működtek a környéken. Az ország több más részével ellentétben az ipar – természetesen sokáig jóval kisebb mértékben ugyan – itt évszázados múltra tekintett már vissza, így komoly előzményei voltak az iparosodási hullámnak. A 19. század második felében azonban a helybeli nehéziparban jelentős technológiai átalakulás történt, a versenyképesség javítása érdekében egyre nagyobb üzemek létesültek – a Gömörhöz közeli Borsod és Nógrád megyében is –, amelyek mellett a régóta működő kisebb gömöri egységek egyre nehezebben tudtak fennmaradni. A 19. század végét folyamatos tulajdonoscsere, összeolvadások és megszűnések jellemezték, miközben számos jelentős vasipari nagyvállalat is a

* A Projekt a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával az NKFI Alapból a PD 121065. sz. pályázat segítségével valósult meg.

¹ BEREND T. IVÁN–SZUHAY MIKLÓS: *A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944*. Kossuth Könyvkiadó–Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1973.

² RÁNKI GYÖRGY: *Mozgásterek, kényszerpályák. Válogatott tanulmányok*. Magvető Kiadó, Budapest, 1983. 254–285.

csekélyebb termeléssel működő létesítmények felvásárlására törekedett. Mindemellett az itt élők jelentős része azonban továbbra is a mezőgazdaságból élt; Rozsnyó városában, annak központi jellege miatt, a munkásokon túl számos kereskedő, kisiparos és egyéb közigazgatási és egyéb foglalkozású személy talált ott-hont.³ Felmerül a kérdés, hogy mindezek az ipari változások, az évszázados hagyományok átalakulása, a foglalkozási szerkezet milyen hatással voltak a környékbeli társadalomra, a közöttük lévő kapcsolatokra.

Ezekben az évtizedekben kezdődött meg Magyarországon az úgynevezett első demográfiai átmenet⁴ korszaka, amikor is felgyorsult a népesség növekedése. A folyamat következtében megszűntek a hagyományos népesedési válságok – az utolsó nagyobb demográfiai krízist az 1870-es években pusztító kolerajárvány okozta –, és megindult a halálozási arányszám tartós csökkenése, miközben a születésszám nem esett vissza, s ezek eredményeképpen nagymértékben emelkedett a természetes szaporodás. Magyarországon ennek következtében csökkent a házasságok gyakorisága – mivel kevesebben kényszerültek megőzvegyülni –, továbbá valamivel emelkedett az átlagos házasságkötési kor és a sohasem házasulandók aránya. A házasulók életkora azonban Oroszország és a Balkán után ezzel együtt is hazánkban volt a legalacsonyabb Európában: 1880-ban a nőknél 20,6 év volt, ami harminc év alatt, 1910-re 22,1 éves korra emelkedett.⁵

A társadalmi érintkezést a házassági szokásrend alapján jól lehet vizsgálni az egyes időszakokban. Tanulmányomban a munkások⁶ házassági jellemzőit vizsgálom a térség ipari átala-

³ BOROVSKY Samu: *Magyarország vármegyei és városai (Magyarország monografiája). Gömör vármegye*. Apollo Irodalmi Társaság, Budapest, 1893. Forrás: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarország-varmegyei-es-varosai-1/gomor-kishont-varmegye-894E/rozsnyo-irta-komoroczy-miklos-8DAB/torteneti-attekintes-8DD5/>. (Letöltve: 2022. 11. 21.)

⁴ Lásd bővebben KOLOH Gábor: A demográfiai átmenet problematikája. Egy globális folyamat értelmezésének lehetőségei. *Korall*, 2021/85. 26–46.

⁵ KATUS László: A demográfiai átmenet kérdései Magyarországon a 19. században. *Történelmi Szemle*, 1980/2. 270–288.

⁶ A munkásfogalom meghatározásánál Valuch Tibor értelmezését tartom a legmegfelelőbbnek, tanulmányomban ennek alapján sorolom ebbe a kategóriába

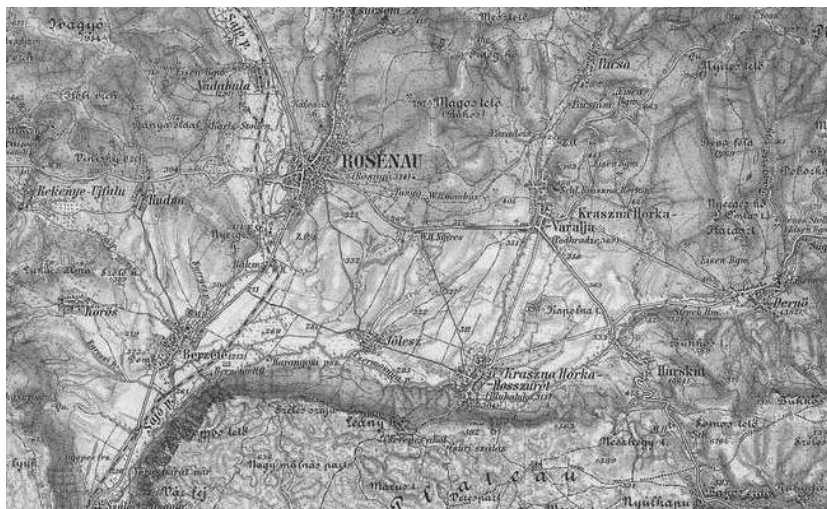
kulásának meghatározó időszakában, 1880 és 1895 között. Ennek forrásául a római katolikus és evangélikus házassági anyakönyvek adatait gyűjtöttem és hasonlítottam össze, amelyekbe nagyrészt bejegyezték a házasulandók és azok családtagjai foglalkozását is. A református anyakönyveket foglalkozás szempontjából sajnos nem tudtam kutatni.

Rozsnyó környékének települései, felekezeti megoszlásuk

Először is tisztázzuk vizsgálatunk földrajzi határait. Mely települések tartoztak a rozsnyói római katolikus és evangélikus egyházkerülethez? A római katolikus egyházi egységhez Rozsnyó központon kívül a várostól északra fekvő Nadabula (más néven Sajóháza), továbbá Csucsom, a nyugati irányban fekvő Rudna és Rekenyeújfalu, valamint a déli irányban lévő Berzéte és Kőrös tartozott. Az evangélikus anyakönyvekben az említett helységeken kívül továbbá a Rozsnyótól déli irányban fekvő Szalóci vasgyár, Gombaszögi vasgyár, Vigtelki vasgyár, Vigtelke őrház, valamint a térség körzetközpontjától keletre fekvő Lucska és Krasznahorka-váralja tűnnek fel, mivel a szórványevangélikuság is az egyházkerülethez tartozhatott.⁷

az anyakönyvekben szereplő személyeket: „a munkás [...] az, aki a munkaerejét fizikai munkavállalóként értékesíti, és megélhetését ebből biztosítja”. VALUCH Tibor: Munkás-társadalom-történet. *Korall*, 2012/49. 11.

⁷ A rozsnyói evangélikus és római katolikus egyházközösség házassági anyakönyvei, 1880–1895. Forrás: https://www.familysearch.org/search/catalog/results?count=20&query=%2Bsubject_id%3A629958 (Letöltve: 2022. 11. 10.)

1. térkép. Rozsnyó térsége a 19. század utolsó évtizedeiben
 Forrás: Habsburg Birodalom (1869–1887). Harmadik katonai felmérés
<https://mapire.eu/hu/map/thirdsurvey75000> (Letöltve: 2022. 11. 13.)

1. táblázat. Rozsnyó környékének vallási megoszlása az 1881-es
 népszámlálás idején

Település	Összlakosság	Római katolikus	Evangélikus	Református
Rozsnyó	4737	2670	1554	215
Berzété	928	397	142	377
Csucsom	380	129	247	4
Kőrös	304	60	73	169
Nadabula	489	264	206	19
Rudna	323	117	102	103
Ujfalu (Rekenye-)	381	110	271	0

Forrás: A Magyar Korona Országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. Az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Budapest, 1882.

A térség felekezetiileg is nagyon színes volt ebben az időszakban. Az 1881-es népszámlálás alapján Rozsnyó lakosságának több mint 56%-a a római katolikus egyházközséghez tartozott, míg egyharmada evangélikus volt. A térség falvai is vegyes képet mutattak. Enyhe római katolikus többség volt Nadabulán, Berzétén és Rudnán, míg Csucsomban és Rekenyeújfalun színtiszta evangélikus fölény volt tapasztalható. A reformátusok Kőrösben éltek a legnagyobb arányban. A heterogén képet jól mutatja, hogy Rudnán mindhárom felekezet szinte hasonló arányban volt jelen, de a római katolikusok és az evangélikusok tulajdonképpen minden településen jelentős számban megtalálhatóak voltak. A reformátusok összlétszáma a térségben alacsonyabb volt, mint a másik két felekezeté: Rekenyeújfalun egyáltalán nem laktak, továbbá Csucsomban és Nadabulán is nagyon kevesen voltak.

Rozsnyó környéke és az ipar

Ahogy a bevezetőben említettük, Rozsnyó környékének ipara középkori eredetre tekint vissza, így a 19. században országosan meginduló iparosodásnak a térségben komoly hagyományai voltak évszázadok óta. A vállalkozások különösen a vasérc bányászatára és az azt feldolgozó kohászati üzemekre épültek.

A környék középpontjának számító Rozsnyót német telepések alapították a 13. században. Ők már ekkor az itt található vasérc kitermelésével foglalkoztak, amelyet kezdetben még a talajhoz közeli rétegekből, úgynevezett külszíni bányaműveléssel nyertek ki, és ezeket a településen áthaladó Sajó folyó partján dolgozták fel. A század végén bányászata már kiemelkedő jelentőségű volt, majd I. Lajos királytól a település városi jogokat és kiváltságokat kapott. Rozsnyót a felső-magyarországi hét bányaváros között tartották számon.⁸

⁸ EISELE Gusztáv (szerk.): *Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegegyének bányászati monografiája*. Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület Borsod-Gömöri Osztálya. Selmechánya, 1907. 56–60.

A Rozsnyótól délre fekvő Berzéte közelében aranyat találtak a középkorban, a környéken I. Mátyás király idején egy Aranyos nevű település is létezett. A faluban a 18. század elején két-két tót kemence⁹ is létezett a hozzájuk tartozó hámorokkal.¹⁰ Itt később nagyolvasztót¹¹ is létesítettek. A közeli Rudnán a középkorban aranybányák voltak.¹² A 19. század második felében a kincstár tulajdonában voltak vasércbányái, amelyek mellé lakótelepeket, más néven kolóniákat is létesítettek.¹³

Csucsom és Nadabula lakói is évszázadok óta foglalkoztak bányászattal, amely utóbbi helyen volt különösen jelentős.¹⁴ Lucskán vasolvasztó működött, amely a Keglevich, majd a Zichy-Ferraris család, később a Kattovici részvénytársaság tulajdonába került.¹⁵ Szalóc határában a Hámos családnak volt két tót kemencéje hámorokkal. Gombaszögön Eszterházy hercegnek volt a 19. század elején két tót kemencéje és hámor, amit később nagyolvasztóvá alakítottak át. Vigtelkén szintén az Eszterházyak létesítettek nagyolvasztót.¹⁶

Hogyan zajlott az ipari átalakulás a 19. század utolsó évtizedeiben, milyen ipari egységeket, vállalkozásokat figyelhetünk meg ekkor a környéken? A legjelentősebb változás az volt, hogy ebben az időszakban már megjelentek a nagyvállalatok a térségben. Az 1880-as évek fordulóján a „vasgrófnak” is nevezett Andrassy Manó bányászati és kohászati vállalkozása volt itt a legjelentősebb. Vasércbányái működtek Rozsnyón, Nadabulán, Csucsomban, Rekenyeújfalun, és több más, az egyházkerületen kívüli közeli településen. Egyik nagyolvasztója a Szalóchoz közeli

⁹ A vasércet ezekben a kemencékben olvasztották fel, amelyek a 19. századig működtek. Elnevezése azt mutatja, hogy a Felvidéken a tevékenységet főleg a szláv nyelvű lakosság végezte.

¹⁰ Kohászati és kezdetleges vasfeldolgozási munkát végző üzem, a kemencéből ide érkezett a felolvasztott vasérc.

¹¹ Nyersvas gyártására épült, nagy méretű aknás olvasztókemence, kohó. A technológiai fejlődés során a kemencéket a nagyolvasztók váltották fel, amelyek már nagyobb mennyiségű termelésre voltak képesek.

¹² EISELE Gusztáv (szerk.): I. m. 50.

¹³ Uo. 95–96.

¹⁴ Uo. 60.

¹⁵ Uo. 95.

¹⁶ Uo. 56.

Gombaszögön létesült – az egykori Eszterházy-érdekeltségben. Összesen négyszázharminc munkást foglalkoztatott, akik közül százötvenen a nagyolvasztóknál dolgoztak. A magyar államnak is voltak ipari egységei a környéken, magyar királyi vaskőbánya volt Rudnán, Nadabulán és Csucsomban, melyeknek központja Rozsnyón székelt.

A térségben mindezek mellett továbbra is működtek kisebb társulatok és magánszemélyek is üzemeket, bányákat. A Szalóci vasgyártársulatnak Vigtelkén volt nagyolvasztója huszonöt fővel, melynek vasércbányái többek között Rekenyeújfalun, Rudnán, Rozsnyón és Nadabulán voltak. Az 1881-ben kiadott *Magyar bánya-kalauz* – ezek az ipari összesítések, az úgynevezett bányakalauzok a megjelenésüket megelőző második év adatait tartalmazták – szerint emellett még rozsnyói székhellyel Schlosser Albert is üzemeltetett ipari vállalkozást a térségben. Vasgyára Berzétén volt negyvenhét fővel, Rozsnyó, Csucsom, Nadabula településen pedig többek között vasércbányákat létesített. Emellett a csetneki székhelyű Sárkány József Károly örökösei és társai cégnek más tevékenységei mellett Rozsnyón, Rudnán, Nadabulán, Rekenyeújfalun volt bányája.

A Gábor bányatársaságnak négy munkással Csucsomban volt vaskőbányája. Nadabulán egy-egy vaskőbányája volt Doró János rozsnyói és Schlosser Albert berzétéi tulajdonosoknak közösen, valamint a rozsnyói Fögel Alajosnak, valamint gróf Zichy-Ferraris Bódog lucskai vasgyárának. Rozsnyón pedig egy-egy működő bányája volt a Johann Roszgang bányatársaságnak, Maderspach Liviusnak és gróf Andrassy Dénes dernői gyárának.¹⁷ Mindezekből leszűrhetjük, hogy Rozsnyó környékén a vizsgált időszakban számos ipari egység működött.¹⁸

A vasércbányászat és annak feldolgozása mellett más kisebb iparágak is jelen voltak a térségben. Jelentősnek számított az

¹⁷ Dernő Lucska keleti szomszédóságában lévő település, szintén jelentős ipari hagyományokkal. Az Andrassy család, majd később a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. érdekeltiségébe tartozott.

¹⁸ DÉRY Károly (szerk.): *Magyar bánya-kalauz. 1. évfolyam*. Guttmann Oszkár, Bécs, 1881. 72–81. Forrás: <http://epa.oszk.hu/02000/02000#> (Letöltve: 2022. 11. 20.)

antimon¹⁹ – korabeli nevén dárdany – bányászata, amely a 19. század utolsó évtizedeiben lendült fel. A bányászati és kohászati létesítmények mellett Rozsnyón porcelán- és börgyár is működött, Nadabulán pedig papírzemzet létesítettek.

Mi változott meg tizenöt év alatt? Az Andrásnyak tovább növelték érdekeltségeiket. Andrásny Manó 1891-ben meghalt, de fia, Géza továbbvitte vállalkozásait. A 19. század végén már Rudnán is volt egy bányája, két nagyolvasztója Szalócon, egy-egy pedig Gombaszögön és Berzétén, amelyeket a Szalóci vasgyár társulattól és Schlosser Alberttől szerzett meg. Az Andrásnyak másik ágához tartozó gróf Andrásny Dénesnek továbbra is működött a dernői gyára, amelynek megmaradt a rozsnói vasércbányája. A magyar királyi kincstár Rozsnyón szerzett egy bányát, azonban a rudnai létesítmény ekkor már nem volt meg. Sárkány József Károly örökösei és társai Csetneki Concordia vasgyára ugyanazokkal a bányákkal rendelkezett. A *Magyar bánya-kalauz* 1896. évi kiadása szerint a térségben már megjelent a későbbi jelentős nagyvállalat, a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. egy rudnai bányával. A Vasmű 1900-ban, az Andrásny-üzemek megvásárlásával vált a környék legmeghatározóbb vállalatává.²⁰

Továbbra is megtalálhatjuk a kisebb családi társaságok, magánszemélyek üzemeit, bányáit is, ám ezek jelentősége jól érezhetően csökkent. A századfordulón Csucsomban az oderbergi Bachruch Fülöpnek volt antimon- és vasércbányája, a Gábor bányatársaságnak pedig egy vasércbányája, továbbá egy-egy vasbányája volt az Anna, Julianna, Etelka és Hermina bányatársaságnak, valamint Szontágh Józsefnek. A nadabulai Roxer Gyulának és Rozslozsnik Mihály örököseinek egy mangánpát-²¹ és kobaltbányája volt Rozsnyón. Nehrer Lászlónak és Gyulának

¹⁹ Ezüstfém, kristályos, könnyen porítható rideg fém, amelyet főként ötvözésre használnak.

²⁰ A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Egyesület 1881-ben alakult a borsodnádasi, az ózdi és a salgótarjáni vasgyarak, valamint az Ózd és Salgótarján környéki barnaköszén- és a felvidéki vasércbányák, feldolgozó üzemek fűzőjével. Lásd bővebben NAGY Péter: *A Rima vonzásában. Az ózdi helyi és gyári társadalom a kezdetektől az államosításig*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2016.

²¹ Más néven rodokrozit, málnapát, leginkább mangánércként, de ékszerként is felhasználják.

pedig Rudnán volt egy vasércbányája. Miller J. M. és társának antimonbányája lett Csucsomban és Rozsnyón, Démuth Károly Józsefnek pedig Csucsomban.²²

A fentebb említett létesítmények néhány kivételtől eltekintve kis- és középüzemek voltak, amelyeknek összeolvadása, versenyképessé tétele a 19. század utolsó évtizedeiben indult meg. Ekkor szerzett egyre nagyobb befolyást a vasgyártásban jelentős érdekeltségekkel rendelkező Andrassy család, majd a Magyarország egyre jelentősebb iparvállalatává váló Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. (röviden Rima, RMST), emellett pedig a magyar állam is. A századfordulón is fennálló vígtelki vasolvasztó például gróf Andrassy Manó, majd a Rima tulajdonába került. A kisebb üzemeket felvásárolták, amelyeket pedig nem lehetett gazdaságosan működtetni, azokat bezárták. A családi cégek is egyre nagyobb arányban kényszerültek arra, hogy a nagyvállalatoknak adják el egységeiket, vagy pedig a versenyt nem bírva megszüntessék a működést. A századfordulóra például a lucskai és a szalóci üzem is megszűnt, a település lakói a 19–20. század fordulóján ezért inkább már a vasérc és a faszén közeli olvasztókhoz való szállításával foglalkoztak. Ekkor már a Rima érdekeltségeibe tartozó berzétei nagyolvasztó sem üzemelt, a berzéteiek ezekben az években szintén fuvarozásból éltek: nagyrészt a közeli sebespataki bányáktól szállítottak vasércet a gombaszögi és a vígtelki olvasztókhoz.²³ Az egyes bányákról sok esetben nincsenek pontos adataink, csak az egyes vállalkozásokra vonatkozóan, azok pedig általában túlnyúltak Rozsnyó közvetlen környezetén, amelyet az egyházközségek fednek le. Összességében elmondható, hogy Kőröst kivéve mindegyik településen volt ipari létesítmény a vizsgált korszakban.

²² DÉRY Károly (szerk.): *Magyar bánya-kalauz. 4. évfolyam*. Moritz Perles, Bécs, 1986. 85–91. <http://epa.oszk.hu/02000/02000#> (Letöltve: 2022. 11. 20.)

²³ EISELE Gusztáv (szerk.): I. m. 56.

Az ipari népesség arányának változásai

A környékbeli ipari népesség arányát a népszámlálásokból tudhatjuk meg. Az 1881-es összeírás idején az iparból élők aránya Rozsnyón és Nadabulán volt a legmagasabb, de Kőrös kivételével mindegyik községben jelentős számban dolgoztak az iparban. Rozsnyó jelentős ipari központ volt, de a bányákban és üzemekben dolgozók aránya csak Nadabulán közelítette meg a férfi keresők 30%-át, Rudnán pedig annak egynegyed részét, míg a többi településen ez a szám 10-20% körül mozgott, Kőrösön pedig elenyésző volt. A nők ebben az időben csak nagyon csekély arányban dolgoztak az ipar területén, így az összkeresőket figyelembe véve még kevesebb a munkásság összaránya. A századfordulóra viszont az iparból élők aránya Rekenyeújfalun nagyon lecsökkent, míg Berzétén lényegében stagnált, miközben a többi településen jelentősen emelkedett. Nadabulán ekkor már a keresők több mint 50%-a, Rudnán közel 43%-a tevékenykedett a bányászat és a nagyipar területén, tehát a környékbeli ipar a századfordulóra jelentős fejlődést könyvelhetett el. Rekenyeújfalu csökkenő arányszáma feltehetően a faluhoz közeli bányák termelési visszaesésének a következménye volt.²⁴ Az iparból élők természetesen nemcsak helyben dolgoztak, hanem a közeli üzemekbe is bejártak, ebben a korban főképp gyalogosan. Kiváló példa Rekenyeújfalu, ahol csak kisebb bányák voltak, lakosai ezért eljártak a környékbeli bányákba – különösen a szomszédos Rudnára – dolgozni. Emellett sokan foglalkoztak az alapanyagok és az ipari termékek fuvarozásával is.²⁵ Az adatokból az látszik továbbá, hogy az évszázados ipari hagyományok ellenére a mezőgazdaságból élők aránya is magas maradt, mivel a kezdetlegesebb ipari létesítmények kevesebb munkaerőt is igényeltek.

²⁴ *A Magyar Korona Országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve.* Az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, Budapest, 1882; *A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenként.* Az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, Budapest, 1902.

²⁵ EISELE Gusztáv (szerk.): I. m. 96.

Rozsnyó környékének nemzetiségi megoszlása

Az iparosodás a térség nemzetiségi összetételére is hatással volt. A németek által alapított Rozsnyó lakossága a 16–17. században túlnyomó részben még német volt.²⁶ 1880-ra azonban jelentős mértékben asszimilálódtak:²⁷ a hivatalos adatok szerint a város népességének csupán valamivel több mint 5%-át tették ki. A szlovákok is nagyobb arányban voltak jelen, több mint 8%-kal, a település túlnyomó többsége azonban ekkor már magyar ajkú volt. Mindez annak volt köszönhető, hogy az ipar és maga a város fejlődése miatt jelentős volt a beköltözés Rozsnyóra, emellett a korszellemnek és az ipari vállalatok vezetőségének is fontos volt a magyarosodás támogatása. Utóbbi tömegességét jelzi az evangélikusok magas aránya: őseik feltehetően mind németek lehettek; és ugyanez feltételezhető a környék többi községének ágostai hitvallású lakosságáról is. Mindezt a levéltári források és családtörténeti kutatások során készített interjúk is alátámasztják. A térség településein ekkoriban túlnyomórészt magyar nyelvű lakosság élt, kimutatható német és attól is nagyobb létszámú szlovák népességgel. A szláv nemzetiségűek is az ipar fejlődésének következtében települtek be – aminek az is oka volt, hogy a magyar–szlovák nyelvhatár is itt helyezkedett el. Rekenyeújfalú például szinte teljesen szlovák nyelvű falu volt már, és az egyházközség más településeitől északra szintén szláv többségű helységek voltak. Az ipar hatására történő bevándorlást alátámasztja, hogy a szakirodalom alapján a vele szomszédos Rudna lakossága is eredetileg magyar volt, a bánya fellendülésével azonban német és szláv nyelvű telepek is érkeztek.

²⁶ Uo. 56–60.

²⁷ Az 1880-as népszámlálás kérdőpontjai közé került fel először az anyanyelv, azonban a fogalom nem volt pontosan definiálva, így az összeírásokat végző statisztikusoknak lehetőségük volt azt szabadon értelmezni. A Rozsnyó környéki települések történetével, az anyakönyvekben szereplő családnevekkel összevetve azonban a táblázatban szereplő adatok mindenképp tükrözik az egyes nemzetiségek jelenlétét. KÖVÉR György: „Statisztikai asszimiláció” Magyarországon. *Századok*, 2016/5. 1223–1225.

2. táblázat. *Rozsnyó környékének nemzetiségi megoszlása az 1881-es népszámlálás idején*

Település	Össz-lakosság	Magyar	Szlovák	Német	Egyéb	Beszélni nem tudó ²⁸
Rozsnyó	4737	3884	400	259	75	119
Berzéte	928	853	30	13		32
Csucsom	380	329	19	6	3	23
Kőrös	304	285	6	1		12
Nadabula	489	373	69	18	8	21
Rudna	323	269	27	6	12	9
Ujfalu (Rekenye-)	381	5	363	2		11

A rozsnyói evangélikus és római katolikus egyházközség házassági anyakönyvei, 1880–1895. I. m.

Házasodási szokások a 19. század utolsó évtizedeiben

Kivel kötötték össze életüket a környékbeli ipari munkások? Milyen felekezeti, társadalmi, települési jellemzők rajzolódnak ki? A házassági anyakönyvek bejegyzéseibe sajnos nem minden esetben került bele a párok – mivel ebben az időben főképp a férfiak, vagyis leginkább a vőlegények viseltek állást – és a szülők foglalkozása, azonban összességében megfigyelhető, hogy az ipari társadalom létszáma magasabb volt a római katolikusok körében.

A munkásság, ahogy a környék iparát elemző fejezetben is látható volt, számos iparágban tevékenykedett, ami változó kere-

²⁸ Az 1880. évi népszámlálás idején a személyeket egyenként kérdezték meg, hogy milyen anyanyelvűek. Ennek volt egy buktatója is: a legkisebb gyermekek erről természetesen nem nyilatkozhattak, így kénytelenek voltak egy „Beszélni nem tudó” csoportot is létrehozni. KÖVÉR György: I. m 1223.

seti lehetőségeket biztosított, így életszínvonaluk sem volt egyforma, sőt társadalmi presztízszük sem. Rozsnyóban, az évszázados műltra visszatekintő bányavárosban és több környékbeli, bányalélőhelyekkel rendelkező faluban (Nadabula, Csucsom, Rudna) természetesen sokan foglalkoztak vasércbányászattal. Az egyszerű bányamunkások álltak a társadalmi hierarchia legalsó fokán, felettük helyezkedtek el a mesterek, mai szóhasználatlaltal a művezetők. A körzetközpontban, Rozsnyón és a környékbeli falvakban is több kisebb üzem működött, amelyeknek munkavállalóit munkás, gyári munkás elnevezéssel találjuk az anyakönyvekben, esetleg a konkrét gyárat is megemlítve – például így: porcelángyári segéd. Ezt a réteget az előmunkások és mesterek csoportja irányította. Rajtuk kívül az ipari társadalomban található még a kisiparosok, akik minden faluban tevékenykedtek (például asztalosok, ácsok, kőművesek), legnagyobb arányban természetesen a körzetközpontban, Rozsnyón. Ebből adódóan ott a szolgáltatásszektor is jóval kiterjedtebb volt. Ők sem voltak mindnyájan önálló iparosok: náluk is dolgozhattak segédek, tanulók.

A munkásság – és az egész környékbeli lakosság – szokásait vizsgálva döntően felekezeti endogámia figyelhető meg. Az évszázados múlttal rendelkező szakma képviselői, a bányászok döntő többsége római katolikus volt. Több mint kétharmaduk bányászok lányait, valamint megözvegyült feleségeit vették el. Az evangélikusok esetében azonban kevésbé látható egymás közötti házasodás a bányászok körében, és nem mutatható ki egyik foglalkozási csoport dominanciája sem. Emögött feltehetően felekezeti, nemzetiségi okok álltak, amelyek jóval fontosabbnak bizonyultak, mint a foglalkozás. Az ágostai hitvallásúak egyébként is jóval kisebb közösséget alkottak, így amennyiben hasonló felekezetű párt szerettek volna választani, jóval kisebb lehetőségük volt. Mindezt nehezítették a nyelvi akadályok, például a döntően evangélikus Rekenyeújfalu esetében, ami Nadabulán is megfigyelhető volt. Emellett az evangélikus bányászoknál is jellemző, ugyanúgy, mint a római katolikusoknál, hogy a vőlegény apjának tevékenysége zömében a bányászathoz köthető, így bányászgenerációkról beszélhetünk.

A másik ágazatot, a gyári munkások világát vizsgálva, azt állapíthatjuk meg, hogy esetükben az após általában üzemi munkás, bányász vagy helybeli kisiparos volt, de nem volt ritka a mezőgazdasági foglalkozás sem mindkét felekezetnél. A római katolikusok körében sem mutatható ki bármelyik foglalkozásbeli csoport felülreprezentáltsága. Itt is látható az a tendencia, hogy a vőlegény édesapja is sok esetben az iparhoz kötődött, így a bányászokhoz hasonlóan számos munkásgeneráció alakult ki a térségben.²⁹

Mi lehet az oka, hogy a bányászok és a munkások esetében sem tapasztalható, hogy csupán egymás között házasodnának – annak ellenére, hogy már az előző generáció is az iparból élt? Mégsem volt olyan zárt ez a réteg a társadalmi érintkezés szempontjából, mint ahogy például Lackó Miklós összegezte munkáiban?³⁰ Ennek egyik magyarázata az, hogy a Rozsnyó környéki falvakban a fizikai dolgozók tovább művelték földjeiket, tehát kétlaki életet folytattak, így szó sincs arról, hogy a korábban szegényebb társadalmi helyzetben lévő ipari munkások módosabb gazdák lányait vették el. Sőt, a földművesek sem rendelkeztek nagy kiterjedésű és jó minőségű földterületekkel, inkább az volt a jellemző, hogy saját magukat tudták csak ellátni abból, esetleg a helyi piacokra tudtak terméket vinni. A korábbi technológia mellett a kisebb ipari üzemek sem működtek állandóan, így azok munkásai sokszor csak időszakosan dolgoztak az iparban. A helyi lakosság tehát – különösen a falvakban – továbbra is erősen kötődött a mezőgazdasághoz, attól az ipari munkavállalása esetén sem szakadt el. Ha a családfő vagy bármelyik családtag – ebben az időben, és a nehéziparban különösen férfi munkásokról beszélhetünk – valamelyik üzemben helyezkedett el – ami természetesen a helyi kisebb földek művelésénél stabiler és jövedelmezőbb állást jelentett –, szabad idejében tovább végezte otthoni feladatait az agráriumban. Emellett ekkor a ház-

²⁹ A rozsnyói evangélikus és római katolikus egyházközség házassági anyakönyvei, 1880–1895. I. m.

³⁰ LACKÓ Miklós: *A magyar munkásosztály fejlődésének fő vonásai a tőkés korszakban*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1968; LACKÓ Miklós: *Ipari munkásságunk összetételének alakulása 1867–1949*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1961.

tartásban élő nők és a gyermekek, idősek szerepe nőtt meg a ház körüli munkákban. Összességében inkább az feltételezhető, hogy a házasságban a társadalmi helyzetnek volt fontos szerepe, tehát egy munkás vagy napszámos vagy egy szegényebb paraszt lányát vehette el.

Azt is figyelembe kell venni, ha egy üzem termelése csökkent, egykori dolgozók arra kényszerülhettek, hogy teljesen visszatérjenek az agráriumba. Különösen igaz ez erre az időszakra, amikor a technológiai változás következményeképpen számos kisüzem megszűnt a térségben. Például két római katolikus bányász Dusza Márton lányait vette feleségül. Az após foglalkozási rubrikájában előbb vasöntő, majd második házasságkötésekor „földész” – vagyis földműves – megnevezés szerepel. Emellett sokan éltek fuvarozásból is, amely foglalkozást nem tüntetik fel az anyakönyvek. Őket feltehetően a mezőgazdaságból élőkhez sorolták, mivel a szállítás inkább keresetkiegészítés lehetett a konjunktúrától, a termeléstől, az üzemek működésétől függően, és „főállásuk” az agráriumban volt.

A római katolikus bányászok esetében településen belüli endogámia is megfigyelhető, különösképpen Nadabulán, ahol a bányászok nagyrészt egymás között házasodtak. A bányászcsaládok között kötött házasságok esetében több mint 80%-ban mindkét fél nadabulai származású. Mivel itt egyébként is nagyon magas volt a bányászatból élők aránya, és a római katolikus bányászok jelentős része szlovák ajkú volt, ennek nyelvi okai is voltak. Kivételt jelent, hogy egy Görgőről származó nadabulai bányász lányát egy falucsikai tanító vette el. Falucska közel fekszik Görgőhöz, így feltehetően a korábbi személyes ismeretség is szerepet játszhatott a frigyben, habár a párok eltérő társadalmi rétegekből származtak.³¹

A nadabulai homogén házasodási szokásokat árnyalja, hogy a községben magas volt a bevándorlók aránya. Különösen az északra fekvő Kis- és Nagy-Hnyilec (magyarul Szepespaták, illetve Nyilas) községekből települtek be sokan, amely szintén

³¹ *A rozsnyói evangélikus és római katolikus egyházközség házassági anyakönyvei, 1880–1895. I. m.*

bányásztérség volt a Gömörtől északra fekvő Szepes megyében, döntően római katolikus szláv ajkú lakossággal. Mivel ebben az időben a helyi ipar jelentősége csökkent, számos család vándorolt délebbre, például Rozsnyó térségébe, vagy az ebben az időszakban folyamatosan fejlődő borsodi szénbányák környékére. Nadabulán szintén volt egy szláv nyelvű közösség, amelynek tagjaival könnyen meg tudták értetni magukat. Speciális házassági sajátosság nem figyelhető meg esetükben, ugyanúgy házasodtak nadabulai származású bányászok lányaival, mint egyéb települések – családnevük alapján szintén szláv eredetű – lakóival. Nadabulára és a szomszédos Rekenyeújfaluba és Rudnára is érkeztek munkások a szintén bányász hagyományokkal rendelkező Szepes megyei Merényből (német nevén Wagendrüssel) és környékéről,³² akik származási helyük alapján inkább szepeségi, vagy a helybeliek közül családnevük alapján szintén szláv eredetű párt választottak maguknak.³³

E szokások mögött a bevándorlók és a már korábban itt élők nyelvi különbségei állhatnak. Feltételezhető, hogy jóval többen tudtak szlovákul, mint amennyien annak vallották magukat a népszámlálásokban. Ez főképp a felgyorsuló asszimilációval magyarázható: bár magyarnak tartották már magukat, több generáción át beszélhették még felmenőik nyelvét. E folyamatot a magyarosító közigazgatás és az iparvállalatok is segítették. A később betelepülők könnyen találhattak már itt élő, nem környékbeli, hasonló nyelvű társat maguknak, amit a vezetéknevek vizsgálata is megerősít.³⁴

A Rozsnyó környéki falvakban a bevándorlókon kívül a fiatalok főképp falun belül, esetleg a környékbeli településeken talál-

³² HAJNÓCI R. József: *A szepesi bányavárosok története. A Szepesmegyei Történelmi Társulat millenniumi kiadványai. VII. kötet.* Szepesmegyei Történelmi Társulat, Lőcse, 1903.

³³ *A rozsnyói evangélikus és római katolikus egyházközség házassági anyakönyvei, 1880–1895.* I. m.

³⁴ *A Magyar Korona Országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás...* I. m.; Dr. JEKELFALUSSY József (szerk.): *A Magyar Korona Országainak helységnevtára.* Az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal Budapest, 1892; *A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenként.* I. m.

tak párt maguknak. Néhány esetben előfordult, hogy a könyékről származó, de már máshol élő munkás saját származási helyéről választott menyasszonyt magának. Így például a rozsnyói eredetű, de már a Borsod megyei Nádasdón élő Szedelini János bányász rozsnyói mátkával kötötte össze életét.

A környék települései közül Rekenyeújfalu szlovák többséggel rendelkezett, így a nyelvi különbségek miatt a helybeliek falun belül házasodtak. Egyetlen kivételtől tudunk, egy rudnai lánnyal kötött frigyről, ám édesapja foglalkozása nem ismert.

Rozsnyó szerepe szintén egyedülállónak tekinthető. A településen nemcsak nagyipari munkások és a bányászok éltek nagyobb arányban, hanem a városi élethez, a körzetközponthoz kapcsolódóan számos kisiparos is. Utóbbiak esetében jól látható a társadalmi mobilitás. Több völegénynek az apja még munkás vagy bányász volt, ám fiaik már például cipészként, kőművesként dolgoztak. Munkavállalóból önálló iparossá válni a munkásság egyik felemelkedési lehetősége volt. A másik az üzemükön belül előmunkássá és mesterré, mai szóval csoportvezetővé és művezetővé válás. Az egyszerű munkás- és bányászcsaládokból lett kisiparosok közel 80%-a olyan lányokat tudott feleségül venni, akiknek apja szintén nem volt iparos: bányászként, munkásként vagy éppen napszámosként tevékenykedett. Megfigyelhetők emellett kisiparoscsaládok is, sőt az is, hogy a fiú továbbviszi édesapja szakmáját: így jöttek létre bádogos- és kőműves-generációk is. A származás a házasságokban is szerepet játszott: ők elsősorban kisiparosok lányait vették feleségül. Továbbá szerepet játszott a völegények származási helye is. Rozsnyó évszázadok óta város volt már, így természetesen kialakultak helybeli iparogenerációk is. Fele-fele arányban egymás lányait és a környékbeli községek iparosainak gyermekeit vették feleségül, valamint munkások és bányászok gyermekeivel házasodtak. Ebben az esetben sem lehet beszélni a kisiparosok közötti endogámiáról. Megfigyelhető egyfajta bevándorlási minta észak felől, a szláv nyelvű területről, de még inkább a környékbeli községekből: e csoportba tartozóknak az édesapja jellemzően még bányász volt, azonban fiuk már iparosszakmát választott. Feltehetően azért, mert Rozsnyón könnyebben tudtak munkalehetőségeket találni

maguknak. Az anyakönyvek adataiból úgy látszik, hogy rozsnói menyasszonyt választanak ugyan, de arájuk születési helye szerint egykori falujukból, annak térségéből származik. Ennek főképp az lehetett az oka, hogy feltehetően ismerték egymást a környékről a városba került családok. Lehetséges mentalitásbeli indok is: hiába lett valakiből iparos, és hiába költözött a városba, mégis kötődött a falubeli gondolkodásmódhoz, ezért hasonló közegből érkező feleséget szeretett volna. Természetesen szerepet játszottak a nyelvi különbségek is, mivel Rozsnyón is élt egy német vagy szláv nemzetiségű, már elmagyarosodott, de származási identitását valószínűleg még őrző réteg. Emellett, ahogy említettük, Rozsnyótól északra már szláv lakosságú falvak voltak, és az innen származók előtt a városba kerülve nyilván jelentősek lehettek a nyelvi akadályok, ami a párválasztásban is szerepet játszhatott.

A rozsnói ipari népesség körében a római katolikus munkások és bányászok túlsúlya figyelhető meg, míg a kisiparosok között egyaránt található katolikusok és evangélikusok is. Az evangélikus iparosok szívesen választottak maguknak párt a közeli, Rozsnyótól északra fekvő Dobsináról is.³⁵ Dobsina nagyon hasonló jellemzőkkel bírt, és hasonló történeti utat is járt be, mint Rozsnyó. A 14. század első felében itt is németeket, szászokat telepítettek le, akik szintén a vasérc bányászatával és feldolgozásával foglalkoztak. 1417-ben Zsigmond királytól vásártartási jogot kapott, valamint bányaváros, 1756-ban pedig szabad királyi város lett. 1680-ban itt épült meg az ország első nagyolvasztója, így Dobsina évszázadokon keresztül a környék vasiparának központja volt. A németesség – akik magukat buléreneknek nevezték – Dobsinán őrizte leginkább hagyományait.³⁶ A Rozsnyó és Dobsina közötti kapcsolat azt bizonyítja, hogy a házasság evangélikusok az egykor betelepített németek leszármazottai lehetnek, akik szoros társadalmi kapcsolatban álltak egymással a 19. század végén is.

³⁵ *A rozsnói evangélikus és római katolikus egyházközség házassági anyakönyvei, 1880–1895.* I. m.

³⁶ EISELE Gusztáv (szerk.): I. m. 64–69.

Az anyakönyvi bejegyzések arról tanúskodnak, hogy a nagyiparban dolgozók nemcsak egymással, hanem a kisiparosokkal is szívesen házasodtak. Sajnos az anyakönyvek nem jelzik mindig, hogy önálló kisiparosterről vagy segédről van-e szó, de feltételezhető, hogy a segédek vagy a szerény körülmények között működő iparosok választottak maguknak munkáslányt, vagy éppen fordítva, egy munkás vette el egy idős, szerény életszínvonalú kisipari alkalmazott gyermekét.

A munkásság vezetői, a művezetők pár kivételtől eltekintve egymás között házasodtak, ám több esetben választottak maguknak párt a településen kívülről. Ezt az is indokolta, hogy létszámuk a munkásság egészéhez mérten csekély volt, és fontosnak tartották a társadalmi helyzetüknek megfelelő házasságokat. A lucskai bányafelügyelő lányát például a dobsinai bányafelügyelő, Heutschy Simon vette el. A társadalmi felemelkedést – amellyel együtt járt a presztízs növekedése is – kiválóan illusztrálja, hogy a vőlegény apja még csak egyszerű bányász volt.

Az ipari tisztviselők zöme protestáns volt, ami a párválasztásban nem befolyásolta őket: szívesen kerestek más felekezetű feleséget maguknak. A csekély számú helyi értelmiségi néhány kivétellel egymás között házasodott, de – a hasonló társadalmi státusz szempontját szem előtt tartva – hajlandóak voltak távolabb lakó mátkát is választani. A kivételek közé tartozik Pósch Pál László bányahivatalnok, aki a források szerint egy rozsnyói kertész lányát vette feleségül. Dubravszky Sándor porcelángyáros két fia pedig egy-egy mézeskalács-kereskedő családjába nősült be.³⁷

A házassági kapcsolatot vizsgálva érdekes kivételek is megfigyelhetők. A gömörpanyiti, nemesi származású, de szegény sorsú földművescsaládból származó Czékus István evangélikus püspök³⁸ Gizella nevű lánya például egy érsekújvári vasúti ellenőrhez ment feleségül, és fia ugyan a rozsnyói lelkész lányát

³⁷ *A rozsnyói evangélikus és római katolikus egyházközség házassági anyakönyvei, 1880–1895.* I. m.

³⁸ STOMP László: Czékus István (1818–1890) a tiszai ev. egyházkerület püspöke. *Evangelikus Egyház és Iskola.* 1890. február 8. 1–3.

választotta, de ő maga mozdonyvezető volt.³⁹ Czékusnak egyéb-ként kilenc gyermeke volt, egyik unokája, Túróczy Zoltán pedig később lelkész lett, tehát volt a családnak olyan ága, amely az értelmiségi réteghez tartozott.⁴⁰ A Czékusok érdekes párválasztását talán az magyarázhatja, hogy édesapjuk a nász idején már nem élt, azonban külön figyelemre méltó mindkét házasság esetében a vasúti kapcsolat.

Összegzés

Rozsnyó környéke, ez a középkortól jelentős bányászati és kohászati térség az iparosodás korszakában, a 19. század második felében is számottevőnek számított. Ez a vidék nemcsak az ipari üzemek és a bányák tekintetében volt sokszínű, hanem felekezeti és nyelvi is heterogén képet mutatott. Itt éltek az egykori evangélikus német telepések leszármazottai, a falvak római katolikus magyarsága és szlovák kisebbsége, valamint az ipar fejlődésével a környékre távolabbi vidékekről, északról érkező római katolikus szláv nyelvű népesség. A helybeliek generációk óta a bányászatban, a kitermelt érceket feldolgozó kemencék körül, a hámorokban dolgoztak már, de a 19. század utolsó évtizedeiben a konjunktúra – a nagyvállalatok térnyerésének és a kisebbek beolvadásának, megszűnésének – árnyékában az ipar, a mezőgazdaság, a fuvarozás között váltogatták állásaikat. Mellettük jelentős réteget képviseltek a szintén többgenerációs rozsnyói iparosok és kereskedők; egy részük még az egykori német iparosok leszármazottja, akik a körzetközpontban, a városban a szolgáltatói szektorban számíthattak jólétre.

Ez a változatosság a házassági szokásokban is megmutatkozott. A munkásság fontosnak tartotta a hagyományoknak meg-

³⁹ *A rozsnyói evangélikus és római katolikus egyházközség házassági anyakönyvei, 1880–1895.* I. m.

⁴⁰ CZENTHE Miklós: Túróczy Zoltán budavári püspöki beiktatásának 50-ik évfordulója – 2007. Forrás: <https://zope.lutheran.hu/honlapok/turoczy/referatumok/referatumok/09czente> (Letöltve: 2022. 10. 15.)

felelő felekezeti endogámiát, azonban a nyelv és a társadalmi státusz is meghatározó volt. Az anyakönyvek vizsgálata alapján is látható, hogy a munkásság nem alkotott zárt közösséget, és különösen a gyors változások időszakában az e rétegbe tartozók nemritkán választottak földműves vagy éppen kisipari segédek családjából párt maguknak, akik a társadalmi ranglétra hasonló fokán álltak. A presztízs a bányafelügyelők, valamint a tisztviselők esetében még fontosabb szerepet játszott, ami a csoport szűk létszámából adódóan a felekezet fontosságát is felülírhatta. Minden csoportban történtek azonban kivételesnek mondható párválasztások is, mutatva, hogy az anyagi helyzet, az életszínvonal, a hierarchia, az elvárások nem mindig jelentettek akadályt.

A vizsgált korszak legvégén már megjelent a térségben a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt., amely a századfordulón az Andrásyak ipari birodalmának megvásárlásával a környék meghatározó iparvállalata lett. Az állami bányák megmaradtak, a kisebb társulatok azonban tönkrementek, vagy átkerültek a terjeszkedő új iparvállalat tulajdonába. A 20. század elejére tehát végbement az ipar átalakulása, és a következő évtizedekben a Rima és az állam érdekeltségébe tartozott Rozsnyó szinte egész környéke. A századforduló utáni években a társadalom ennek megfelelő átalakuláson ment keresztül, ami már egy új korszak nyitányát jelentette.